BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KASBIY-DIDAKTIK SIKLI VA UNING SAMARADORLIGI

Xasanov Javohir Muxtorovich[1*], Ortikov Oybek Rustamovich[2]

[1]Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O‘zbekiston
[2]Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O‘zbekiston

Annotatsiya

Raqamli muhitda axborot oqimining keskin ortishi bo‘lajak o‘qituvchidan dalilga tayangan, xavfsiz va asosli pedagogik qaror qabul qilishni talab etmoqda. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yetti bosqichli kasbiy-didaktik siklning mazmuni va samaradorligi yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi siklni oliy ta’lim jarayoniga joriy etish samaradorligini tajriba yo‘li bilan aniqlashdan iborat. Tajriba-sinov ishlari 2023–2026-yillarda uchta oliy ta’lim muassasasida o‘tkazildi, unda 485 nafar talaba ishtirok etdi: tajriba guruhida 235, nazorat guruhida 250 nafar. Kompetensiya darajasi motivatsion-aksiologik, kognitiv-tahliliy, faoliyatli-qaroriy, kommunikativ-dalillovchi va refleksiv-korreksion mezonlar bo‘yicha kasbiy keys, videotahlil, mikrodars kuzatuvi va refleksiv portfolio orqali baholandi. Tajriba yakunida tajriba guruhida yuqori va yetarli darajadagi talabalar ulushi 31,1 foizdan 58,7 foizga oshdi, nazorat guruhida esa 30,8 foizdan 37,2 foizga yetdi. Integral ko‘rsatkich tajriba guruhida 52,55 foizdan 68,19 foizga ko‘tarildi. Guruhlar o‘rtasidagi farq statistik ishonchli bo‘ldi ($t=5,501$; $\chi^2=29,727$; $p<0,001$; Cohen $d=0,500$). Natijalar tanqidiy fikrlashni alohida fan sifatida emas, mutaxassislik fanlariga singdirilgan kasbiy fikrlash usuli sifatida rivojlantirish samarali ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy-didaktik sikl, kasbiy keys, refleksiya, dalillash, mikroo‘qitish, formativ baholash, tajriba-sinov.

CRITICAL THINKING COMPETENCE OF PROSPECTIVE TEACHERS: A PROFESSIONAL-DIDACTIC CYCLE AND ITS EFFECTIVENESS

Abstract

The rapid growth of information in the digital environment requires prospective teachers to make evidence-based, safe and well-grounded pedagogical decisions. The article describes the content and effectiveness of a seven-step professional-didactic cycle aimed at developing critical thinking competence in prospective teachers. The aim of the study was to determine experimentally the effectiveness of introducing the cycle into higher education. The experiment was carried out in 2023–2026 at three higher education institutions with 485 students: 235 in the experimental group and 250 in the control group. The level of competence was assessed by motivational-axiological, cognitive-analytical, activity-decisional, communicative-argumentative and reflective-corrective criteria using professional cases, video analysis, microteaching observation and a reflective portfolio. At the end of the experiment, the share of students with high and sufficient levels in the experimental group increased from 31.1% to 58.7%, and in the control group from 30.8% to 37.2%. The integral index of the experimental group rose from 52.55% to 68.19%. The difference between the groups was statistically significant ($t=5.501$; $\chi^2=29.727$; $p<0.001$; Cohen’s $d=0.500$). The results show that critical thinking develops effectively when it is

integrated into specialised courses as a way of professional reasoning rather than taught as a separate subject.

Keywords: critical thinking, competence, prospective teacher, professional-didactic cycle, professional case, reflection, argumentation, microteaching, formative assessment, experiment.

1. Kirish (Introduction)

Bugungi ta’lim muhitida o‘qituvchi yagona bilim manbai bo‘lishdan to‘xtadi. O‘quvchi istalgan ma’lumotni bir necha soniyada topadi, sun’iy intellekt vositalari esa tayyor javoblarni yozib beradi. Bunday sharoitda o‘qituvchining asosiy vazifasi axborotni yetkazish emas, uni saralash, dalilni tekshirish va asosli qaror qabul qilishga o‘rgatishdan iborat bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida mustaqil fikrlaydigan, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash ta’limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilangan [1], “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida esa pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish ustuvor vazifa sifatida qo‘yilgan [2].

Tanqidiy fikrlash nazariyasi xorijda keng o‘rganilgan. P.Facione rahbarligidagi Delfi tadqiqotida u maqsadga yo‘naltirilgan, o‘zini o‘zi boshqaradigan mulohaza sifatida ta’riflanib, talqin, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o‘zini o‘zi boshqarish amallari ajratilgan [3]. R.Ennis tanqidiy fikrlashni nimaga ishonish yoki qanday harakat qilish haqida oqilona qaror qabul qilish bilan bog‘laydi [4]. So‘nggi yillardagi ishlarda tanqidiy fikrlashni o‘rgatish mumkin bo‘lgan ko‘nikmalar majmui sifatida qarash [5], uni ko‘nikma, moyillik va refleksiyani birlashtirgan yaxlit tuzilma sifatida talqin qilish [6] hamda maktab amaliyotiga mos baholash rubrikalarini ishlab chiqish [7] yo‘nalishlari ustunlik qilmoqda. Yevropa CRITHINKEDU loyihasi

natijalari turli kasblarda talab etiladigan tanqidiy fikrlash koʻnikmalari kasb mazmuniga qarab farq qilishini koʻrsatdi [8].

Meta-tahlil natijalariga koʻra, tanqidiy fikrlashni oʻqitishda dialog, real muammolar va murabbiylik eng yaxshi natija beradi [9]. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida tanqidiy fikrlash umumiy intellektual sifat sifatida qaraladi. Uning boʻlajak oʻqituvchining aniq kasbiy vazifalarida — yuklamani meʼyorlash, harakat xatosini aniqlash, xavfsizlikni taʼminlash, oʻquvchini adolatli baholashda — qanday mexanizm orqali rivojlanishi yetarlicha ochib berilmagan. Ushbu boʻshliqni toʻldirish maqsadida tadqiqotda yetti bosqichli kasbiy-didaktik sikl ishlab chiqildi.

Tadqiqotning maqsadi — boʻlajak oʻqituvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan kasbiy-didaktik siklni asoslash va uning samaradorligini tajriba-sinov yoʻli bilan aniqlash.

2. Materiallar va metodlar (Materials and Methods)

Tadqiqotda tanqidiy fikrlash kompetensiyasi boʻlajak oʻqituvchining pedagogik axborotni tahlil qilishi, dalillarning ishonchliligini tekshirishi, muqobil yechimlarni baholashi, xavfsiz va adolatli qaror qabul qilishi hamda oʻz faoliyatini refleksiya orqali tuzatishini taʼminlaydigan integrativ kasbiy sifat sifatida taʼriflandi. U besh komponent birligida qaraldi: motivatsion-aksiologik, kognitiv-tahliliy, faoliyatli-qaroriy, kommunikativ-dalillovchi va refleksiv-korreksion.

Rivojlantirish mexanizmi sifatida yetti bosqichli kasbiy-didaktik sikl qoʻllandi: (1) kasbiy muammoni aniqlash; (2) dalillarni toʻplash; (3) dalillarning ishonchliligini baholash; (4) muqobil yechimlarni yaratish; (5) mezonlar asosida tanlash; (6) amaliy sinov va kuzatish; (7) refleksiya va tuzatish. Yangi maʼlumot paydo

bo‘lganda talaba oldingi bosqichga qaytishi mumkin. Masalan, talabaga 7-sinfda olti stansiyali aylanma mashg‘ulot keysi berildi: ikki o‘quvchi tez charchaydi, biriga tizzaga zarbali yuklama tavsiya etilmaydi. Talaba umumiy chidamlilikni rivojlantirish maqsadini saqlagan holda takrorlar soni, ish va dam olish oralig‘i hamda mashq turlarini solishtirib, qarorini xavfsizlik, faol ishtirok va adolat mezonlari bilan asosladi.

Tajriba-sinov ishlari 2023–2026-yillarda Buxoro davlat pedagogika instituti, Shahrisabz davlat pedagogika instituti va Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida 60111200 – Jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi talabalari ishtirokida o‘tkazildi. Jami 485 nafar talaba qatnashdi: tajriba guruhida 235, nazorat guruhida 250 nafar. Guruhlar mavjud akademik guruhlar asosida tuzildi, shu bois dastlabki tenglik statistik tekshirildi. Ish uch bosqichda olib borildi: aniqlovchi-diagnostik (2023–2024), shakllantiruvchi (2024–2025) va nazorat-umumlashtiruvchi (2025–2026). Shakllantiruvchi bosqichda 72 akademik soatlik integrativ mashg‘ulotlar mutaxassislik fanlari va pedagogik amaliyotga singdirildi.

Har bir mezon 1 dan 4 ballgacha baholanib, individual integral natija 5–20 ball oralig‘ida hisoblandi. Shunga ko‘ra yuqori — ijodiy-refleksiv (17–20 ball), yetarli — tahliliy-produktiv (13–16), o‘rta — algoritmik (9–12) va quyi — reproduktiv (5–8) darajalar ajratildi. Baholash vositalari sifatida kasbiy keys, videotahlil protokoli, mikrodars kuzatuv varaqasi va refleksiv portfolio qo‘llandi. Natijalar Pirson χ^2 va Styudent t mezonlari bilan tahlil qilinib, ta’sir kattaligi Cohen d ko‘rsatkichi orqali baholandi.

3. Natijalar va ularning muhokamasi (Results and Discussion)

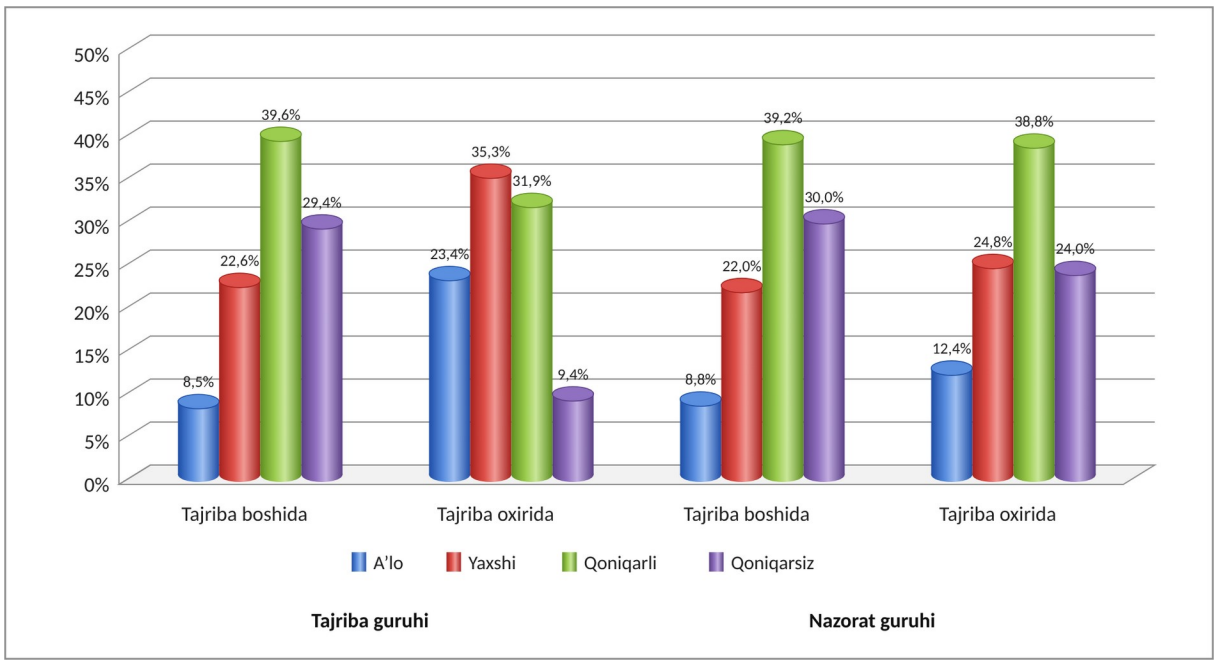
Dastlabki diagnostikada guruhlar o‘rtasida statistik farq aniqlanmadi (χ^2=0,049; p=0,997; t=0,073; p=0,942). Yuqori va yetarli darajadagi talabalar ulushi tajriba guruhida 31,1 foiz, nazorat guruhida 30,8 foizni tashkil etdi. Talabalarning aksariyati harakat texnikasidagi ko‘zga ko‘ringan xatoni qayd eta olgan bo‘lsa-da, uning sabablarini ajratish va yuklamani individual ko‘rsatkichlar asosida asoslashda qiynaldi. Tajriba yakunidagi o‘zgarishlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarida tanqidiy fikrlash darajalarining dinamikasi

Guruh va bosqich	**Yuqori**	**Yetarli**	**O‘rta**	**Quyi**	**Jami**
TG – boshida	20 (8,5%)	53 (22,6%)	93 (39,6%)	69 (29,4%)	235
TG – oxirida	55 (23,4%)	83 (35,3%)	75 (31,9%)	22 (9,4%)	235
NG – boshida	22 (8,8%)	55 (22,0%)	98 (39,2%)	75 (30,0%)	250
NG – oxirida	31 (12,4%)	62 (24,8%)	97 (38,8%)	60 (24,0%)	250

Izoh: TG — tajriba guruhi, NG — nazorat guruhi.

Tajriba guruhida yuqori darajadagi talabalar soni 20 nafardan 55 nafarga, yetarli darajadagilar 53 nafardan 83 nafarga oshdi. Quyi daraja ulushi 29,4 foizdan 9,4 foizga kamaydi. Nazorat guruhida ham ijobiy o‘zgarish kuzatildi, biroq u ancha sust bo‘ldi: yuqori va yetarli darajalar ulushi 30,8 foizdan 37,2 foizga ko‘tarildi. Darajalar dinamikasi 1-rasmda ko‘rsatilgan.

1-rasm. Tajriba va nazorat guruhlarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasi darajalarining dinamikasi

Mezonlar bo‘yicha tahlil tajriba guruhida barqaror o‘sishni ko‘rsatdi (2-jadval).

2-jadval. Baholash mezonlari bo‘yicha o‘sish dinamikasi

Mezon	**Tajriba guruhi**	**O‘sish, f.b.**	**Nazorat guruhi**	**O‘sish, f.b.**
Motivatsion-aksiologik	53,4 → 70,2%	+16,8	53,0 → 57,4%	+4,4
Kognitiv-tahliliy	52,8 → 69,1%	+16,3	52,5 → 56,8%	+4,3
Faoliyatli-qaroriy	52,3 → 67,5%	+15,2	52,2 → 56,1%	+3,9
Kommunikativ-dalillovchi	52,0 → 66,8%	+14,8	51,8 → 55,7%	+3,9
Refleksiv-korreksion	52,3 → 67,4%	+15,1	52,5 → 56,0%	+3,5

Izoh: f.b. — foiz band.

Eng katta o‘sish motivatsion-aksiologik va kognitiv-tahliliy mezonlarda kuzatildi. Kommunikativ-dalillovchi va refleksiv-korreksion mezonlarda o‘sish nisbatan sekinroq bo‘ldi. Bu fikrni

dalil bilan himoya qilish, e’tirozga javob berish va yangi dalil asosida o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqish ko‘nikmalari uzoqroq amaliyotni talab qilishini ko‘rsatadi.

Integral ko‘rsatkich tajriba guruhida 52,55 foizdan 68,19 foizga, nazorat guruhida 52,40 foizdan 56,40 foizga oshdi. Yakuniy bosqichda guruhlar o‘rtasidagi farq Pirson (χ^2=29,727; df=3; p<0,001) va Styudent (t=5,501; df=483; p<0,001) mezonlari bo‘yicha statistik ishonchli bo‘ldi. Cohen d=0,500 qiymati ta’sir kattaligining o‘rta darajaga yaqinligini bildiradi. Tajriba guruhining umumlashgan natijasi nazorat guruhidan 20,9 foiz yuqori bo‘ldi.

Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan hamohang. Meta-tahlilda tanqidiy fikrlashni o‘qitish usullarining o‘rtacha ta’siri kichik va o‘rta oralig‘ida ekani, dialog va real muammolar birgalikda qo‘llanganda esa samaradorlik ortishi qayd etilgan [9]. Bizning tadqiqotda ham eng katta o‘zgarish talaba real kasbiy vaziyatni tahlil qilib, qarorini guruhda himoya qilgan va amalda sinab ko‘rgan mashg‘ulotlarda kuzatildi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari kasb mazmuniga bog‘liq ekani haqidagi xulosa [8] tasdiqlandi: umumiy mantiqiy topshiriqlardan ko‘ra jismoniy tarbiyaga xos keyslar talabalarda ko‘proq qiziqish va mas’uliyat uyg‘otdi.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Guruhlar tasodifiy emas, mavjud akademik guruhlar asosida tuzildi, tajriba esa uchta oliy ta’lim muassasasida o‘tkazildi. Shu sababli metodikani boshqa ta’lim yo‘nalishlari va muassasalarda ham sinab ko‘rish maqsadga muvofiq.

4. Xulosa (Conclusion)

Tadqiqot tanqidiy fikrlash bo‘lajak o‘qituvchining real kasbiy vazifalari bilan bog‘langan integrativ kompetensiya sifatida

qaralganda samarali rivojlanishini koʻrsatdi. Yetti bosqichli kasbiy-didaktik sikl talabani muammoni aniqlashdan tortib qarorni amalda sinash va refleksiya qilishgacha boʻlgan toʻliq yoʻldan olib oʻtadi. Siklni mutaxassislik fanlari va pedagogik amaliyotga singdirish natijasida tajriba guruhida yuqori va yetarli darajadagi talabalar ulushi deyarli ikki baravar oshdi.

Natijalarning amaliy ahamiyati shundaki, ishlab chiqilgan keyslar, baholash rubrikalari va refleksiv topshiriqlardan pedagogika oliy taʼlim muassasalarida hamda pedagog kadrlar malakasini oshirishda foydalanish mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda kommunikativ-dalillovchi va refleksiv-korreksion koʻnikmalarni rivojlantirish uchun dars, pedagogik amaliyot va toʻgarak faoliyatining uzluksizligini taʼminlash yoʻllarini oʻrganish rejalashtirilgan.

Moliyalashtirish (Funding)

Tadqiqot tashqi moliyalashtirishsiz bajarilgan.

Manfaatlar toʻqnashuvi (Conflict of interest)

Mualliflar manfaatlar toʻqnashuvi yoʻqligini maʼlum qiladi.

Mualliflar hissasi (Author contributions)

Xasanov J.M. — gʻoya, metodologiya, tajriba-sinov ishlarini oʻtkazish, natijalar tahlili va qoʻlyozmani yozish; Ortikov O.R. — ilmiy rahbarlik, metodologiyani tekshirish va qoʻlyozmani tahrir qilish.

Sunʼiy intellektdan foydalanish (AI disclosure)

Qoʻlyozma matnini tuzish va tahrir qilishda sunʼiy intellekt vositasidan (Claude) foydalanilgan. Tadqiqot maʼlumotlari, tajriba natijalari va xulosalar mualliflarga tegishli.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “«O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. — 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.
3. Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). — Millbrae, CA: The California Academic Press, 1990. — 112 p.
4. Ennis R.H. Critical Thinking. — Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996. — 413 p.
5. Halpern D.F., Dunn D.S. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 6th ed. — New York: Routledge, 2023.
6. Dwyer C.P., Hogan M.J., Stewart I. An integrated critical thinking framework for the 21st century // Thinking Skills and Creativity. — 2014. — Vol. 12. — P. 43–52. DOI: 10.1016/j.tsc.2013.12.004
7. Vincent-Lancrin S., González-Sancho C., Bouckaert M. et al. Fostering Students’ Creativity and Critical Thinking: What It Means in School. — Paris: OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/62212c37-en
8. Dominguez C. (ed.). A European collection of the Critical Thinking skills and dispositions needed in different professional fields for the 21st century. — Vila Real: UTAD, 2018.
9. Abrami P.C., Bernard R.M., Borokhovski E. et al. Strategies for Teaching Students to Think Critically: A Meta-Analysis // Review of Educational Research. — 2015. — Vol. 85, No. 2. — P. 275–314. DOI: 10.3102/0034654314551063

10. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. 8th ed. — Lanham: Rowman & Littlefield, 2019.
11. Lipman M. Thinking in Education. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 304 p.
12. Xasanov J.M., Ortikov O.R., Xamrayeva F.A. Pedagogik deontologiya: o‘quv qo‘llanma. — Buxoro: «Sadriddin Salim Buxoriy» Durdona nashriyoti, 2026.
13. Khasanov J.M. Evidence based critical thinking in pre-service physical education teacher education // European International Journal of Pedagogics. — 2026. — Vol. 6, Issue 03. DOI: 10.55640/eijp-06-03-48
14. Xasanov J.M. Raqamli ta’lim muhitida talabalarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik omillari // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — №10, 1-qism. — B. 252–259.
15. Xasanov J.M. Bo‘lajak o‘qituvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari // Zamonaviy ta’lim islohotlari va ularning amaliy yechimlari: konferensiya materiallari. — 2026. — Vol. 2, № 9. — B. 555–559.

Mualliflar haqida ma’lumot (Information about the authors)

1. Xasanov Javohir Muxtorovich* — tadqiqotchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O‘zbekiston. E-mail: _____. ORCID: _____

2. Ortikov Oybek Rustamovich — pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O‘zbekiston. E-mail: _____. ORCID: _____